

ОБИЖДАМ ТЕ (СЕ) – ПАРАМЕТРИ НА ОБИДАТА И ВЕРБАЛНАТА АГРЕСИЯ В УЧИЛИЩЕ

Доц. д-р Надежда Сталянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията разглежда проявите на вербална агресия сред учениците и обръща внимание на един неин аспект – обидното слово като компонент на агресивното човешко поведение. Проучването е въз основа на анкети, осъществени в 19 училища в цяла България. Направена е класификация на обидната лексика. Изследването регистрира глобални тенденции за съвременното общество, като поставя въпроси пред психолози, педагози, социолози, а именно – агресията може да се предотврати, да се трансформира в градивен тип поведение, дали отделният индивид би могъл да повлияе на околната враждебна среда и т.н.

В настоящия текст ще направим обобщение на резултатите от анкети, посветени на проучване на вербалната агресия в училище и на отношението на учениците към нейните прояви и параметри. Чрез анализ на резултатите от анкетата се опитваме да регистрираме глобални тенденции, които са от съществено значение за съвременното ни общество и в частност – за живота на младите хора. Анкетите са проведени в периода 2016 – 2019 година с 1463 респонденти. За да постигнем представителност на резултатите, анкетното проучване е осъществено във възможно най-разнообразна среда – държавни и частни училища, в специализирани училища (езикови гимназии, математически гимназии, професионални училища).

Ключови думи: езикова агресия; обидно слово; ученическа реч

Училища, в които е проведена анкетата

9. френска езикова гимназия „А. Дьо Ламартин“ – София; Втора английска езикова гимназия „Томас Джеферсън“ – София; Частно средно училище „П.Р. Славейков“ – София; Частна профилирана гимназия и частно основно училище „Образователни технологии“ – София; Профилирана природо-математическа гимназия „Добри Чинтулов“ – Сливен; Гимназия с преподаване на западни езици „Захари Стоянов“ – Сливен; Средно училище „Константин Константинов“ – Сливен; Средно училище „Пейо Яворов“ – Сливен; Средно училище „Христо Ботев“ – Кубрат; 159. основно училище – София; 119. СУ „Акад. М. Арнаудов“ –

София; Средно училище „П.Р. Славейков“ – Кърджали; Английска езикова гимназия „Гео Милев“ – Русе; Профилирана природо-математическа гимназия „Акад. Никола Обрешков“ – Разград; Гимназия с преподаване на чужди езици „Екзарх Йосиф“ – Разград; Професионална гимназия по електротехника и електроника – Пловдив; Математическа гимназия „Баба Тонка“ – Русе; Средно училище „Христо Ботев“ – Карнобат; Средно училище „Христо Смирненски“ – Хисаря.

Използваният метод е анонимна анкета, попълвана в рамките на учебен час, най-често по български език и литература в присъствието на учител (преподавател). **Въпросите**, включени в анкетата, търсят личното преживяване, персоналното отношение и опит на респондентите. Анкетната карта се състои от 7 въпроса.

Въпросникът включва следните позиции:

1. Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да обидите приятел?
2. Срещали ли сте се с агресивно поведение? Ако да, къде (в интернет, на улицата, телевизионни предавания, в транспортно средство, спортни събития, други)?
3. Колко често сте били свидетели на агресия? Моля, подчертайте: много често, понякога, рядко, никога.
4. Дайте примери за думи, която Ви обиждат:
5. Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да заплашите някого?
6. Реагирате ли, когато сте свидетел на езикова агресия? Как?
7. Може ли понякога и мълчанието да е агресивно? Ако да – защо? Ако не – защо?

Анкетата условно може да се раздели на няколко части, които групират и свързват въпроси от сходно или близко естество. Въпроси № 1 и № 4 изследват вербалните средства за нанасяне и възприемане на обиди. Целта ни беше чрез тях да проверим има ли разлика във възприемането на обидната лексика, когато респондентът е субект или обект на агресивно вербално поведение. Неслучайно тези въпроси не са последователни в анкетата, на респондентите е дадено време да се „отдалечат“ от първоначалните си реакции на въпрос №1, за да не се изкушат просто да повторят или копират отговорите си. За проявите на вербална агресия, в които младият човек е субект, се продължава тематично във въпрос № 5, когато агресията от обида преминава в заплаха, тоест тук изследваме друг тип проява на враждебното речево поведение. Въпроси № 2 и № 3 са насочени към това дали, колко често и къде младите хора се сблъскват с враждебно поведение и прояви на езикова агресия. Въпрос № 6 е свързан с въпроси № 2 и № 3 и изследва реакциите на подрастващите, когато са свидетели на езикова агресия. Въпрос № 7 цели да проучи чувствителността на респондентите към скритите прояви на езикова агресия и да

изследва доколко те са разпознаваеми. За резултатите от същата анкета, но проведена сред студенти от 4 висши училища в България, виж Крейчова 2020.

Отговорите на подрастващите маркират важни за съвременното ни проблематики, като характеристики на средата, в която живеем, типове агресивно поведение в обществото, реакциите ни на обидно и агресивно поведение – проблематика, която изисква интердисциплинарен научен анализ и обединени сили на психолози, педагози, социолози и лингвисти. За целите на настоящото изследване представяме резултата от отговорите само на два въпроса, пряко свързани с проблематиката на обидното слово, а именно въпроси № 1 и № 4.

Поради големия брой на анкетите и обема на тяхното статистическо и научно обобщение в настоящия текст ще представим изводите от анкетното проучване само сред учениците от VIII – XII клас от избрани училища. Би било оправдано да се твърди, че резултатите имат национална представителност, тъй като броят респонденти надхвърля 1400, анкетирани са ученици от 19 училища в цялата страна. Тук трябва да се уточни, че в описанието на отговорите на анкетата броят отговори надхвърля броя респонденти, тъй като на един въпрос почти винаги се отговаря с няколко възможности, като всяка от тях е класифицирана отделно. За анализа на отговорите на всеки въпрос ще привеждаме резултати само от избрани училища, като се стремим да запазим равновесие в териториалното разпределение на училищата. Това се налага поради ограничения обем на настоящата публикация.

Анализ на резултатите от отговорите на въпрос № 1: Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да обидите приятел?

Този въпросът е съзнателно провокативен – младите хора трябва да изброят обидни думи с включено негативно отношение към хората, които са им особено близки – приятелите. Тази ситуация принципно е нелогична, но изследователската ни цел беше да проверим, от една страна, кое ще надделее – първоначалното впечатление, че трябва да се изброяват обидни думи към някого (и евентуално да не се забележи, че е към приятели), от друга страна – готовността на учениците да изброяват лексеми със силна емоционална маркираност, принадлежащи към разговорния пласт на езика, функциониращи типично в устна форма, от трета – отношението към езиковата агресия, ако самите анкетирани са неин източник.

Бихме искали да подчертаем, че в лингвистиката и психологията съществуват редици опити за дефиниране на това какво е обида, като тук ще споменем само някои от тях, като нямаме за цел изчерпателен преглед на литературата по въпроса. Според Василева-Йорданова обидите са „най-общи оценъчни характеристики, които се дават от наблюдаващия субект на наблюдавания обект. ... От лексикографската дефиниция извеждаме идеята за *несправедливост* и *незаслуженост* по отношение на обиждането/оскъряването като целенасочено действие и като претърпяване. извеждаме идеята за чувство, предизвикано у обидения/оскър-

бения от обиждането/оскърбяването, както и за чувство у обиждащия/оскърбителя по отношение на обекта на обиждане/оскърбяване (Vasileva-Yordanova 2012, 45; 46). Авторката посочва, че „обидата е свързана с оценъчна (аксиологическа) модалност, която се изразява чрез отношението към идеята за ценностите“ (с. 46). В книгата си, посветена на обидното слово, Василева-Йорданова обръща внимание на многообразието на това явление в поведението: „Извеждаме следните критерии за подредба на многообразието от обиди. Произвеждане на обидата чрез слово (писмено и устно), жестове, мимика (безсловесна проява), постъпка (публично или непублично действие, с което се цели унижаване на личността)“ (Vasileva-Yordanova 2012, 22). Б. Георгиев пише, че: „до резултата „обида“ могат да доведат различни словесни и несловесни действия на хората, наричани по най-различни начини. ... Обидата е социално неприемливо действие ...трудно бихме могли да чуем някой целенасочено да казва „Обиждам те“. ... Картината, в крайна сметка, е следната: аз мога да кажа нещо на някого с цел да го унизя например, с очакван от мен резултат той да се обиди от отношението ми, изявено чрез това, което му казвам“ (Georgiev 2001, 85).

Василева-Йорданова посочва, че обидата е „несправедливо, незаслужено причинено огорчение, оскърбление“, като тя подчертава задължителния характер на квалификацията „несправедливо“ (Vasileva-Yordanova 2012, 16).

В настоящото проучване също отчитаме факта, че обидата има разнообразни прояви, но се насочваме само към една от тях – а именно обидата чрез слово.

Напълно осъзнаваме и се съгласяваме с Василева-Йорданова, че „терминът „обида“ в българския език е общоприет, но използването му е неизбежно свързано с уточняващо обмисляне коя линия в семантизма му извеждаме – идеята за слово, идеята за действие или идеята за чувство“ (Vasileva-Yordanova 2012, 131). Василева-Йорданова подчертава, че „обиждането като човешка проява има конкретно словесно, безсловесно, поведенческо изражение. В този смисъл обидите са: словесни, с жестове и поведенчески“ (Vasileva-Yordanova 2012, 149). В нашето изследване се съсредоточаваме върху речевото поведение на респондентите, като разчитаме на общоприетото, нетерминологично и интуитивно тълкуване на обидата като обидно слово.

В настоящия текст ще обобщим резултатите от отговори на въпроса **Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да обидите приятел?**, като анализираме отговорите на ученици от 6 училища, като цялостните резултати от анкетите, проведени в цяла България, са обект на задълбочен анализ от лингвисти, психолози и педагози.

С цел прегледност на резултатите беше необходимо да се направи класификация на предложените обидни думи и изрази. В българската езиковедска литература Василева-Йорданова прави засега единствената подробна класификация на обидното слово, като съпоставя български и френски език. Както отбелязва самата тя, необходимо е „описание на типовете обидно слово от се-

мантична гледна точка. Съществуват „разпознаваеми конвенционални обидни форми и лексикографските усилия по отношение на обидното слово са насочени именно към тяхното инвентаризиране“ (Vasileva-Yordanova 2012, 149).

Василева-Йорданова предлага класификация на обектите на обидното слово, като разпределя всички обекти на четири групи: 1. Обекти ,ЧОВЕШКО СЪЩЕСТВО‘, 2. Обекти ,НЕЧОВЕШКО СЪЩЕСТВО‘, 3. Обекти ,ВЪОБРАЖАЕМО ЧОВЕШКО И НЕЧОВЕШКО СЪЩЕСТВО‘, 4. Обекти ,НЕОДУШЕВЕНА СУБСТАНЦИЯ‘. Авторката говори за разпознавателно отношение към избраната мишена чрез разпознавателни белези (относно сексуалната ориентация, възрастта, поведението, действията на назоваваните обекти, относно физическите им характеристики и др.) (Vasileva-Yordanova 2012, 174 – 176). Василева-Йорданова отделя група случаи, в които се наблюдава „разпознаваема *формална и семантична обидна изразност* на словото с по-изявена от прагматична гледна точка агресивност в сравнение с други случаи на употреба на обидно слово (с. 78). От изброените случаи в нашата анкета наблюдаваме само 4 от тях: ругателни изрази (стереотипни и оказионални) с вулгарно-физиологическо съдържание; мръсни думи/вулгаризми; мръснишки сексуални намеци; заповедна форма.

В настоящия текст предлагаме класификация на обидните думи и изрази по семантични групи. Групите, които определяме, са по-скоро условни, защото повечето от обидните думи могат да се приобщят към няколко от тях, защото засягат обекта на обидата комплексно, а рядко изтъкват само една негова или нейна отрицателна черта или характеристика, която дразни и провокира обиждащия. Затова резултатите са представени по следния начин: на първо място (само за да изтъкнем положителния факт, че младите хора държат на близките си хора и не са агресивни към тях), представяме резултати на респонденти, които отговарят, че не биха обидили приятелите си. Самите обидни думи са разпределени в 7 групи: 1) обиди, свързани с външния вид; 2) обиди, свързани с интелектуалните способности; 3) обиди, свързани с поведение; 4) обиди – имена на животни; 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация; 6) обиди на расова/етническа основа; 7) други. Предложената класификация не претендира за изчерпателност, а само задава рамки от статистическо естество, които биха могли да послужат за отправна точка при създаване на типология на обидата в българския език. Няма да привеждаме най-вулгарните посочени обидни думи и изрази, както и псувните, те са регистрирани само като бройка. За обособяването на тези семантични групи се основаваме на предложената от Василева-Йорданова класификация, но с нейни модификации. На нашата група обиди, засягащи външния вид, у нея съответства „характеризиращо описание, което засяга външността на обекта“ (Василева-Йорданова 2012, 216). Обидите, свързани с интелектуалните способности, у Василева-Йорданова са описани като „душевни болести, умствена изостаналост“ (Vasileva-Yordanova 2012, 226). Обособената у нас група названия на животни у Василева-Йорданова е група „нечовешко същество“, като „тук „обиждащият

подход се гради на основата на преносните названия, най-общо определяни от нас като метафоризиращи“ (Vasileva-Yordanova 2012, 230).

Пристъпваме към статистическо обобщение на отговорите на въпрос № 1: Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да обидите приятел?

От 9. ФЕГ – София, 48 респонденти са отговорили по следния начин: 21 бр. отговори съдържат „не обиждам“, „не бих обидил“, което е един доста висок процент. Почти половината ученици заявяват, че те не биха били активни участници в ситуация на обиждане. Много любопитно е мотивирането на този тип отговор: „Не бих обидил, но ако истината е обидна, няма да го излъжа, а ще се постарая да му я поднеса по най-добрия начин“, „Не обиждам приятелите си“, „Не обиждам никого“, „Не обичам да обиждам, опитвам се да го избегна“, „По принцип нямам конкретни думи, защото рядко се карам с приятели“.

Посочените в анкетите обидни думи се разпределят по следния начин:

1) обиди, свързани с външния вид: 2 бр. (скучубра, вещица); 2) обиди, свързани с интелектуалните способности – 42 бр. (тъп, идиот, тъпанар, малоумник, тъпак, кретен, балък, слабоумник, олигофрен, глупак, дебил, ненормалник, аутист); 3) обиди, свързани с поведение – 16 (фалшивец, обсебващ, скучен, предател, негодник, мизерник, скапаняк, нещастник, нищожество, подмазвач, смотаняк, простак, дрогер, трол, смръдльо, шматка, няколко нецензурни); 4) обиди – имена на животни – 9 бр. (животно, селскостопанско животно, мишок, кравунгел, кучка, куче, мишка, маймуна, говедо); 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация – 4 бр. (нецензурни, джендър, педаликус); 6) обиди на расова/етническа основа – няма; 7) други – 10 бр. (пеленгатор, чукундур, тапук, едноклетъчно, неандерталец, „архаични изрази“, „обиди на други езици“, „псувни“, „ругатни“). Обиди на расова/етническа основа не се регистрират.

Освен конкретни обидни думи има няколко отговора, които насочват към това, че обидата не може да се генерализира, трябва да е насочена към конкретен човек в конкретни обстоятелства: „Псувни или думи, които знам, че ще засегнат конкретно този човек“, „Нещо на лична основа, израз, свързан с техни недостатъци“.

От ПГПЗЕ „Захари Стоянов“ – Сливен, 51 респонденти отговориха на въпроса по следния начин.

В 17 бр. отговори се посочва „не бих обидил“, „не обиждам приятели“. Разгърнати отговори: „Не бих обидил, а бих направил забележка на човека, който прави нещо нередно“, „Не обиждам с езикови средства“.

1) обиди, свързани с външния вид – 1 бр. (урунгел); 2) обиди, свързани с интелектуалните способности – 29 бр. (глупак, тъпанар, безмозъчно същество, олигофрен, бавноразвиващ, кретен, малоумен, бавняр, бавен); 3) обиди, свързани с поведение – 23 бр. (простак, парцал, смешник, бастун, боклук, нецензурни думи, „изрази, свързани с характера на приятеля“); 4) обиди –

имена на животни – 7 бр. (куче, овца, чакал, свиня); 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация – 8 бр.; 6) обиди на расова/етническа основа не се регистрират; 7) други – 15 бр. (едноклетъчно същество, провален аборт, нещастник, селянин, шматка, пача, пишлеме, „обиди“, „прилагателни и съществителни“, „прилагателни“, псувни, заплахи „Ще ти натроша зъбите“). Част от срещаните обидни думи се съдържат в семантична група „НЕОДУШЕВЕНА СУБСТАНЦИЯ“, в която Василева-Йорданова включва подгрупа „битови отпадъци“ – боклук (Vasileva-Yordanova, 2012: 230).

В отговорите на тези ученици се срещаха интересни обяснения – няколко от тях изброяват обидни думи с цел демонстриране на познаване на обидния реквизит, но с уговорката, че не биха използвали насериозно тези думи или че тези лексеми са десемантизирани и не съдържат негативно отношение: „... (четири обидни думи). Ама аз по принцип не обиждам“, „... (изброяване на обидни думи), но не бих обидила никого, само ги знам“, „... (изброяване), всичко е в кръга на шегата, за нас тези думи не значат нищо“.

В ППМГ „Добри Чинтулов“ – Сливен, респондентите бяха 26. Отговорите, съдържащи „Не бих обидил“, „Не обиждам приятелите си“, са 7. Другите посочени обидни думи и изрази се разпределят по следния начин: 1) обиди, свързани с външния вид – не са регистрирани; 2) обиди, свързани с интелектуалните способности – 5 бр. (идиот, ограничен, тъпак, бавен); 3) обиди, свързани с поведение – не се регистрират; 4) обиди – имена на животни – не са регистрирани; 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация – 2 бр.; 6) обиди на расова/етническа основа – не са регистрирани; 7) други – 1 бр. (келеш). Голям брой отговори (18 бр.) не посочват конкретни думи, а са описателни, като тук си личи, че това е в резултат на проведена дискусия с учителя. Те са с принципен, обобщителен характер: „саркастични коментари“, „иронични обръщения“, „иронични комплименти“ (3 бр.), „Не избирам думите за средство, с което да засегна приятелите си“, „вулгарни думи“ (9 бр.), „В днешни времена не се използват обиди, а се създават интриги“.

От 49-те респонденти в ПГПЧЕ „Екзарх Йосиф“ – Разград, 15 не биха обидили свой приятел. В описателните им отговори четем: „Не бих се опитвала. Обидата е защитна реакция на слабия“, „Предпочитам да замълча“, „Аз не обиждам, но ако обидя, бих обидила по интелигентен начин, по който не всеки би ме разбрал“, „Избягвам обидите, но бих му намекнала, че не е готино да прави това, което не ми харесва“, „Не използвам такива думи“.

В някои отговори откриваме тенденцията, посочена и преди – че доста от конвенционалните обидни думи се използват в езика на тийнейджърите без обидна натовареност, по-скоро като езикова закачка: „Към приятелите си използвам езикови средства, които знам, че няма да приемат насериозно“, „Всякакви, но всичко, което се казва, е на шега“. Тези отговори ясно регистрират явлението, че обидата е в пряка зависимост от контекста и намеренията на го-

ворещия, т.е. за да се възприеме като обида или като приятелско обръщение, трябва да се отчита прагматиката, а не само семантиката на използваните думи. Това е отбелязано и от Василева-Йорданова, която пише, че „прагматичното виждане за свързано с контекста тълкуване на знака. По-важното е да е налице намерение у квалифициращия да унижава“. Авторката подчертава, че контекстуалните употреби на слово на омраза, които изключват идеята за преднамерено публично унижаване, и идеята за публичен призив да се отнасят и те унижавашо, не би трябвало да се възприемат за такова (Vasileva-Yordanova 2012, 110).

Разбира се, в отговорите се регистрира и противоположно отношение – желание да се засегне дълбоко, като обиждащият се възползва от факта, че добре познава близкия си човек, което му дава възможност да го засегне по най-чувствителните за него места: „Коментари, накърняващи най-дълбоките му несигурности“.

В отговорите на учениците от това училище отново наблюдаваме любопитната тенденция да се употребяват обидни думи на чужд език: „Ако сме се карали, използвам обиди на чужди езици“.

В останалите отговори откриваме изключително голямо разнообразие на обидна лексика, обобщена в следните групи: 1) обиди, свързани с външния вид – 3 бр. (дебелак, лилипут); 2) обиди, свързани с интелектуалните способности – 35 бр. (олигофрен, кретен, тъпанар, идиот, малоумник, глупав, бавноразвиващ, ненормален, тъп, тъпак, глупак, психопат); 3) обиди, свързани с поведение – 31 бр. (лъжец, използвач, смешник, мухльо, непрокопсаник, неблагодарник, нехранимайко, смотаняк, женчо, простак, двуличен, манипулатор, предател, недодялан, търтей, интригант, боклук); 4) обиди – имена на животни – 4 бр. (свиня, шаран, мекотело, мишка); 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация – 15 бр., много голям брой, повечето силно вулгарни; 6) обиди на расова/етническа основа – 4 бр. (циганин, черен, мангал, „думи на расистка основа“). Това беше първото училище от анализиранияте, в които се появяват обиди с етнически характер, 7) други – 19 бр. (мърша, „сарказъм“, „ирония“, „псувни на майка“, „псувни“, „епитети“, „хипербола“).

В АЕГ „Гео Милев“ – Русе, респондентите са 121. От тях 50 бр. отговори съдържат „не бих обидил“. Този доста висок процент би могъл да се възприеме като обнадеждаваща тенденция.

Останалите отговори се групират по следния начин: 1) обиди, свързани с външния вид – 19 бр. (грозен, изрод, изкривен, дебел, тежкотоварен, чума, урунгел, стара чанта, вмирисан, скучубра); 2) обиди, свързани с интелектуалните способности – 81 бр. (глупав, глупак, глупчо, идиот, олигофрен, тъпомер, тъпак, тъпчо, малоумник, ретард, бавняр); 3) обиди, свързани с поведение – 43 бр. (смотан, простак, слабак, гадняр, мърла, долнопробник, кашкавал, нагъл, неандерталец, темерут, смотаняк, неприятен, мухльо, комплексиран, неосъзнат, дрисльо, изтърсак, безотговорен, несериозен, високомерен, страхлив, дразнеш, лъжец);

4) обиди – имена на животни – 10 бр. (вълкодав, прасе, маймуна, чакал, говедо, скумрия, плъх, кучка, като тук се включва и дума, посочена на английски – bitch); 5) обиди, свързани със сексуалната ориентация – 28 бр., което показва, че за учениците от Русе сексуалната ориентация е повод за обида и агресивно поведение; 6) обиди на расова/етническа основа не се регистрират; 7) други – 49 бр., разнообразни по характер (нещастник, мърша, картоф, мухъл, селянин, боклук, шматка), многобройни псувни, „турски думи“, „лоши думички“, „неприлични думи“, повелителни, въпросителни и възклицателни конструкции: „Не ставаш!“, „Прост си!“, „Мри в казан!“, „Много си зле!“, „Ей, че си гъба!“, „Ти тъп ли си?“, „Ти луд ли си?“. Тук регистрираме голям брой фрази с формална структура на заповедни форми. Василева-Йорданова описва тяхната употреба по следния начин: „Грубо словесно действие ... е използването на заповедни форми, подсилени от лексически материал, съобразен с разговорен или жаргонен стил регистър. Такова словесно действие се възприема като агресиращо и обикновено адресатът може да се почувства засегнат от грубостта“ (Vasileva-Yordanova 2012, 79).

И тук в голям брой отговори (12) изрично е упоменато, че евентуалното насочване на обидни думи към приятел е с намерение и се възприема само като проява на шега: „Не бих обидил приятел освен ако не е шега и знам, че той не би се засегнал“, „на шега“.

От друга страна, тук виждаме и много отговори с явна или леко завоалирана агресия: „Не бих обидил приятел, но ако е някой друг, ... (изброяване на обидни думи)“, „Обиждам само в краен случай, и то за да се защитя“, „Зависи от това колко съм се агресирала“, „Бих го иронизирала с неговите недостатъци“, „Думи, които ще засегнат достойнството му“, „Не бих обидил без причина“. Тоест агресивното поведение според респондентите е приемливо, ако са провокирани или ако не е насочено към близък човек. Смята се нещо в реда на нещата, ако на агресия се отвръща с агресия.

Ако представим резултатите от отговорите в проценти, то те ще изглеждат по следния начин.

Какви езикови средства (думи, изрази) бихте употребили, за да обидите приятел?

Не обиждам – 13 %; обиди, засягащи външния вид – 4,6 %; обиди, засягащи интелектуалните способности – 28 %; обиди, засягащи начина на поведение – 18,2 %; названия на животни – 4,5 %; обиди, засягащи сексуалната ориентация – 13 %; обиди на расова/етническа основа – 1,7 %; други – 17 %.

Изводи от анализа на отговорите на въпрос № 1

Много симптоматично за психиката и начина на поведение на учениците е това как се отнасят към приятелите си. Изследвахме обидата именно към приятел, защото приятелят е близък, а обидата към близък човек най-добре постига целта си, която е да нарани, унижи, злепостави. За това, че именно обидата от

най-близките е най-силна, говори Б. Георгиев, като изследва какво по традиция българинът възприема като обида. „В книгата „Народно карателно (углавно) обичайно право“ от Димитър Маринов (Маринов 1995) се съдържа важна информация по този въпрос. Основните опозиции, въз основа на които информаторите на Димитър Маринов определят кое за тях е обида и кое не е, са опозициите „свое – чуждо“ и „мъжко – женско“. Водещата презумпция в рамките на опозицията „свое – чуждо“ е, че никой, който принадлежи към личната сфера на друг човек, не може да го обиди. ... В нея се включват както самият говорещ, така и всичко, което му е физически, морално, емоционално или интелектуално близко. Обида е налице тогава, когато определени действия, квалифицирани след това като ‘обида’, се извършват от човек или от група хора, непринадлежащи към личната сфера на човека или общността“ (Georgiev 1998, 3).

Бихме могли да обобщим, че обидните думи и изрази, използвани от българските ученици в гимназиална възраст, са с комплексна семантика. Засягат както начина на поведение, така и външността и интелектуалните способности на адресата на обидното слово. Обидите, основани на расова и сексуална основа, са относително малобройни и резултатите от анкетата не дават основание да се обобщи, че словото на омраза е характерно за речта на съвременния български ученик.

Чрез този въпрос съзнателно поставихме учениците в роля на субекти на обидно слово, на обиждащи, на хора с агресивно поведение. Много малка част от тях не се поддадоха на тази провокация. Големият процент удобно влязоха в роля на обиждащи. „Ако приемем, че агресията като поведение включва „емоционално съдържание на враждебност, антагонизъм и ненавист, проявени от един индивид спрямо друг или спрямо друга определена социална група (Chavdarov 2008, 12); значи обиждащият е „агресор“. Инструмент е словото му, чрез което той по дефиниция осъществява целенасочено или съзнателно намерението си да унижава другото“ (Vasileva-Yordanova 2012, 77). Фактът, че българският ученик лесно и комфортно влиза в ролята на агресор, причините за това и произтичащите последствия би трябвало да се обсъдят от разнообразни специалисти. Начинът на идентифициране на този тип поведение и евентуалната му превенция биха били основна задача на педагози и психолози.

Като любопитен факт от чисто езиковедска гледна точка отбелязваме навлизането в утвърдената обидна лексика на думи от чужд произход, по-точно от английски език. Причините за това явление са очевидни – силното влияние на англоезична музика, филми, възприемането на разнообразно съдържание на английски език в интернет.

В пряка връзка с въпрос № 1 е въпрос № 4 от въпросника, а именно: **Дайте примери за думи, която Ви обиждат.** По характера си това представлява отворен въпрос, който дава възможност на респондентите сами да посочат изразните средства, които смятат за обиждащи ги, следвайки личния си опит

и езикова интуиция. С този въпрос си поставихме задача да изследваме от какво се обиждат учениците. Василева-Йорданова подчертава, че „обиждането тръгва от нечие действие – постъпка, безсловесно действие, словесно действие“ (Vasileva-Yordanova 2012, 66 – 67). Поради естеството на проучването ни се съсредоточаваме само върху третата причина.

Въпрос №4 беше съзнателно разделен от въпрос № 1 с цел да се избегне механичното повтаряне на отговорите или преливането им от единия към другия въпрос. За класификация на отговорите използваме обособяването им в същите групи, които използвахме при анализа на въпрос № 1. Резултатите от анкетата изглеждат по следния начин.

Учениците от 9. ФЕГ – София, 48 респонденти, отговарят така:

16 бр. респонденти не посочват такива думи, като споменават, че няма такива, че няма думи, които ги обиждат. Ето и някои разгърнати отговори: „не се засягам“, „не се обиждам от обиди“, „ако е от приятел – никакви“, „не бих искала да давам такива примери“.

Обиди относно външния вид са посочени в 4 отговора – „грозен“, „плешива“, „слаба“, „дебелак“.

Обиди, засягащи интелектуалните способности, се регистрират в 16 отговора – глупак, идиот, тъп (по 3 пъти), неинтелигентен, прост, аутист, неспособен, некомпетентен, безмозъчно същество.

14 отговора се отнасят до начина на поведение: лош, лигла, изкуствена, лигльо, страхливец, нещастник, лицемер, магистралка, натрапник, досадна, фалшива, некадърник.

Названия на животни, функциониращи като обиди, се срещат в 2 отговора – свиня и мишка.

5 броя обиди се отнасят до сексуалната ориентация, като тук се появява и новата дума *джендър*, за обидната семантика на която сме посветили свое изследване (Stalyanova, Runevska 2019).

Нецензурни думи и псувни се срещат в 6 бр. отговори, както и в описателни отговори: „псувни“, „всички улични думи“, „нецензурни думи“.

Интересен факт е посочването, че учениците са чувствителни не толкова към това дали някой обижда лично тях, но регистрират като изключително неприемливо обидата към членове на семейството им: „думи, които обиждат семейството ми“, „обиждам се, когато някой обиди моето семейство и близки“, „не се обиждам от думи освен ако не са за мама“.

В няколко отговора се отчита не само семантиката на думите, а ситуацията, в която са изречени, от кого и какви факти са посочени: „не са важни думите, а от кого са казани“, „най-много би ми повлияло нещо, което намирам за истина“.

51 респонденти от ПГПЗЕ „З. Стоянов“ – Сливен, отговарят на въпроса *Дайте примери за думи, които Ви обиждат* така:

14 респонденти не посочват конкретни думи, като някои от тях обясняват липсата на отговор: „Аз не се обиждам и не ме обиждат“, „няма такива“, „не се обиждам, над нещата съм“.

В 6 отговора се срещат обиди, отнасящи се до външния вид – дебел, грозен (2 пъти), миришеш, цайсман.

В 21 отговора обидите са насочени към интелектуалните способности на обекта на обидното слово: глупак (9 пъти), идиот (5 пъти), олигофрен (2 пъти), тъпак (4 пъти), тъпанар.

Обидите по отношение на поведението са 9 – лицемерна, нагла, досадна, прост, както и нецензурни названия.

В отговорите на учениците от това училище срещнахме 8 пъти наименования на животни като обиди – прасе, овца, овен, патка, свиня, кучка, „всякакви видове животни“.

6 бр. отговори съдържат обиди, свързани със сексуалната ориентация. Обиди на расова основа се срещат в 3 отговора.

Към условната група „други“ причислихме обидите боклук, шматка, смешник, както и описателните отговори „изрази, които не мога да напиша тук“, „не желая да давам примери“, „всички нецензурни думи“, „всякакви думи и псувни“.

От ППМГ „Д. Чунтулов“ – Сливен, имахме 26 респонденти, които дадоха следните отговори на въпрос № 4.

Изключително голям брой (22 бр. отговори) са без посочване на обидни думи или съдържат описателно обяснение: „не са ме обиждали“, „не се обиждам“ (2 пъти), „няма такива“. Този факт според нас се дължи на разговора на учителя, провеждащ анкетата, в който най-вероятно са разгледани въпроси за езиковия етикет, вербалното поведение в обществото, езиковата агресия и под.

В отговорите от това училище няма обиди, засягащи външния вид, сексуалната ориентация или расовата принадлежност на обекта на обидата. Обиди относно интелектуални способности се посочват в 2 отговора – идиот, бавняр, за начин на поведение отново 2 отговора – прост, зубър. Към групата „други“ включихме описателни отговори – 5 броя: „иронични коментари“, „вулгарни думи и изрази“, „обижда ме някой да ме лъже“, псувни.

В ПППЧЕ „Е. Йосиф“ – Разград, имахме 49 респонденти, от които 15 не посочват конкретни думи и изрази. Оставят въпроса без отговор или дават обяснение „няма такива“, „аз съм над нещата и никой не ме обижда“.

12 бр. отговори се отнасят до външния вид – дебела (4 пъти), пъпчасала, грозна, грозен. Учениците дават 19 отговора с обиди, отнасящи се до интелектуалните способности: – глупак (5 пъти), тъп (8 пъти), прост, малоумен, бавноразвиващ. Най-голям брой обиди тук откриваме при думите, отнасящи се до начина на поведение – лицемер (3 пъти), двуличник (4 пъти), предател (3 пъти), високомерен, наперен, злонамерен, завистлив, дразнеш, пропаднал, егоист (2 пъти), досаден, странен, груб.

В 2 отговора са посочени обиди, свързани със сексуалната ориентация. В една среща етническа/расова принадлежност с нетипична за българския език обида – азиатец.

В отговорите от това училище групата „други“ съдържа псувни и описателни отговори: „неща, изречени от хора, които не ме познават, а говорят“, „не се влияя от чуждо мнение“, „не се засягам“, „няма думи, които ме обиждат, обижда ме лицемерието“, „думи, които не искам да цитирам“, „обиди, засягащи член на семейството ми“, „псувни и подобни думи“, „псувни и глупави сравнения“.

На въпрос № 4 в ПГЕЕ – Пловдив, отговориха 48 респонденти.

Без посочена конкретна обидна дума или израз са 17 бр. отговори, като в тази група има и посочена мотивация за това: „не обръщам внимание“, „трудно мога да бъда обиден“, „не се обиждам“, „не ме интересува мнението на другите хора“ (2 пъти). Но в някои от тях се наблюдава и имплицитна агресия, напр.: „Трудно биха ме обидили. Не позволявам“, „Не позволявам на никого да го прави“. Тези отговори свидетелстват за това, че респондентът не е пасивен, не е изградил имунитет спрямо вербалната агресия, идваща отвън, а напротив – таи подобна, даже по-силна агресия у себе си.

Обидите, насочени към външния вид, са 7 бр. – грозен (2 пъти), дебелана (2 пъти), малък, нисък, изрод. Двойно повече (15 бр.) са обидите относно интелектуалните способности – тъп (6 пъти), тъпак, тъпанар, глупак (4 пъти), идиот (2 пъти), безмозъчен. В 4 отговора се съдържат обиди по отношение на поведението на обекта на обидата – загубеняк, мастия, простак, некадърник. В 4 отговора се среща с обида, засягаща сексуалната ориентация, в 1 – обида на расова/етническа основа – мангал. Относително голям брой (14) отговори попадат в групата „други“ – тук попадат обидите на английски език (едно ново явление, на което обърнахме внимание по-горе), описателни отговори: „Всичко, което ме засяга лично. Обижда ме, когато ме подценяват“, „свързани с родителите ми“, „засягащи семейството ми“ и др.

Ако представим резултатите от отговорите в проценти, то те ще изглеждат по следния начин.

Дайте примери за думи, която Ви обиждат: не се обиждам – 38%, обиди, засягащи външния вид – 13 %, обиди, засягащи интелектуалните способности – 29 %, обиди, засягащи начина на поведение – 28%, названия на животни – 6%, обиди, засягащи сексуалната ориентация – 7%, обиди на расова/етническа основа – 3%, други – 25%.

Изводи от анализа на отговорите на въпрос №4 **Дайте примери за думи, които Ви обиждат:** висок процент (почти 40%) отговарят, че не се обиждат, защото никой или никакви думи не могат да постигнат тази цел. В науката се разглеждат хипотези за видовете причини, поради които обектът на обидата не се чувства обиден. Отговорите от типа „не се обиждам“ са обект на проучване предимно от психологията, а не от лингвистиката. Василева-Йорданова посочва цял списък

причини, от които ние ще споменем само няколко. А1 обижда, но А2 не се чувства обиден, защото: А1 е комплексирани и самочувствието му прикрива слабост, нещастен, преуморен, афектиран, трудно управлява емоциите си, директен, черноглед и др. А2 не се чувства обиден, защото: А1 не ме познава достатъчно добре, А1 говори прибързано и аз ще му обясня, че не е прав, А1 казва истината, без да желае да ме нарани, А1 ме обижда, без да иска, аз знам какъв съм, и се приемам такъв, и мн. др.“ (Vasileva-Yordanova 2012, 67). Списъците са дълги, но авторката подчертава, че причините субектът на обидата да не се чувства обиден, са много повече от причините, поради които обектът обижда.

Анализът на типовете обидни думи и изрази показва, че тези изразни средства не се различават принципно от думите, с които младият човек обижда други хора.

Изводи

Анализът на данните посочва, че голям процент (почти 40%) от учениците декларират, че вербалното поведение на някой друг човек не е в състояние да ги обиди, засегне или нарани. Доста по-нисък процент (малко над 10%) заявяват, че те не са източник на обиди. Данните показват, че за младия човек е много важно как околните възприемат външния му вид, затова са особено чувствителни към обиди относно него. В останалите обособени тематични групи почти не се откриват разлики, когато ученикът обижда и когато се чувства обиден.

Статистическите данни от проведените анкети недвусмислено показват обезпокоителни тенденции. От една страна, съвременният български ученик е принуден да живее и да оцелява в крайно недобронамерна среда, в която е изложен на агресия отвсякъде. Враждебност към него и към всички членове на обществото се проявява от момента на излизането му от дома, в училището, на улицата, в превозното средство, на местата, където прекарва свободното си време (спортни събития, заведение, най-вече в интернет). Домът остава единственият спокоен пристан, в който младият човек изпитва сигурност.

Отчитайки горното, не е изненадващо да установим, че и ученикът реагира агресивно в тази враждебна обстановка. Психолозите отчитат, че вербалната агресия е типична за тийнейджърите (вж. Kalchev 2012), което намира израз и в резултатите от анкетата ни относно обидната лексика. Младите хора са своеобразна жива енциклопедия на обидното слово в българския език. Те с лекота обиждат и вербално нараняват най-близките си, като експлицитно или имплицитно изразяват словесната си агресия към околните.

Този текст има за цел маркирането на въпроси от съществено значение за българското общество. Статистическите данни, сами по себе си, могат да служат единствено като отправна точка за дефинирането на сериозни проблеми сред подрастващите. За техния по-обстоятелствен анализ, за начертаване на посоки на работа с децата в частност и в обществото изобщо се изискват усилия с интер-

дисциплинарен характер. Вербалната агресия е само част от общото агресивно поведение, което предполага осъзнат подход от специалисти психолози, педагози, социолози. Отворени остават фундаментални въпроси дали агресията може да се предотврати, да се трансформира в градивен тип поведение, дали отделният индивид би могъл да повлияе на околната враждебна среда и под.

ЛИТЕРАТУРА

- Василева-Йорданова, А., 2012. *Обидното слово в българския и френския език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Георгиев Б., 1998. Речевите актове като предмет на лексикографско описание. *БЕЛ*, 39(5 – 6), 3 – 9.
- Георгиев, Б., 2001. Приемливото изразяване. *Българският език през XX век*, съст. В. Радева. София: БАН.
- Калчев П. 2012. *Скала за агресия и виктимизация от връстниците. Ръководство за потребителя*. София: Издателство „Изток – Запад“.
- Крейчова, Е., 2020. Някои бележки относно възприемането на езиковата агресия в съвременното общество. *Българска реч*, 24(1), 60 – 65.
- Попов, Х., 2009. *Психология на човешката агресия, клинично-психиатрични аспекти, второ издание*. София: Издателска къща ЛИК.
- Сталянова, Н. & Е. Руневска, 2019. (Криво)разбраният джендър. *Роден глас, издание на Българската културно-просветна организация в Чешката република*, (1), 22 – 23.
- Чавдаров, Д., 2008. *Агресията. От двигател на прогреса до бруталното насилие*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

REFERENCES

- Vasileva-Yordanova, A., 2012. *Obidnoto slovo v balgarskia i frenskia ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Georgiev, B., 1998. Rechevite aktove kato predmet na leksikografsko opisane. *Bulgarski Ezik i Literatura-Bulgarian Language and Literature*, 39(5 – 6), 3 – 9.
- Georgiev, B., 2001. Priemlivoto izrazyavane. *Balgarskiyat ezik prez XX vek*, sast. V. Radeva. Sofia: BAN.
- Kalchev, P., 2012. *Skala za agresia i viktimizatsia ot vrastnitsite. Rakovodstvo za potrebitelya*. Sofia: Iztok – Zapad.
- Kreychova, E., 2020. Nyakoi belezhki otnosno vazpriemaneto na ezikovata agresia v savremennoto obshtestvo. *Balgarska rech*, 24(1), 60 – 65.
- Popov, H., 2009. *Psihologia na choveshkata agresia, kliniko-psihiatrichni aspekti, vtoro izdanie*. Sofia: LIK.

- Stalyanova, N. & E. Runevska, 2019. (Krivo)razbraniyat dzhendar. *Roden glas*, izdanie na Balgarskata kulturno-prosvetna organizatsia v Cheshkata republika, (1), 22 – 23.
- Chavdarov, D., 2008. *Agresiyata. Ot dvigatel na progressa do brutalnoto nasilie*. Sofia: Prof. Marin Drinov.

I OFFEND (YOU) – PARAMETERS OF OFFENSE AND VERBAL AGGRESSION IN SCHOOL

Abstract. The article examines the manifestations of verbal aggression among students and draws attention to one aspect of it – the insulting words as a component of aggressive human behavior. The study is based on surveys conducted in 19 schools across Bulgaria. A classification of offensive vocabulary has been made. The study registers global trends in modern society, asking questions to psychologists, teachers, sociologists, namely – can aggression be prevented, transformed into a constructive type of behavior, whether the individual could affect the hostile environment etc.

Keywords: verbal aggression; offensive words; students' speech

✉ **Dr. Nadezhda Stalyanova, Assoc. Prof.**

ORCID iD:0000-0002-8271-0078

Faculty of Slavic Studies

Sofia University

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: nadezhda_stalyanova@slav.uni-sofia.bg